

## TAUTOSAKA MOKYKLOJE

### Metodinis ėjimas į tautosaką

Jau antras šimtmetis renkama mūsų tautosaka. Rinkimas, nepalyginti, ištobulėjo: ištobulėjo rinkimo organizacija, priemonės, metodai. Jie davė ypačiai paskutiniu laiku geros, patikimos medžiagos. Medžiaga sukraunama stirtomis. Iš jos mokslininkai rašys tyrinėjimus, darys išvadas apie tautos charakterį, ideologiją, pasaulėjautą ir t.t. Perspektyvos — gražios.

Tačiau šiuo pat metu tautosaka ima skursti gyvojoje kalboje. Dainuoja, bent kai kuriuose regionuose, mažiau. Mįslės maža kur menamos. O pasakų iš lūpų dažnai vaikas visai nebegirdi, ypačiai miestiečių namuose. Vidurinėje mokykloje, jeigu paprašysi vaiką pasekti, ne iš karto vaikas pasaką prisimins. Tautosaka traukiasi atgal, perleisdama vietą knyginei kūrybai. Tautosakos mokslas auga, tautosakos gyvenimas silpsta.

Tai vis pastebimi faktai. Bet irgi faktas, kad paskutiniaisiais laikais tautosaka visur įvedama į mokyklas, į pradines, į vidurines, į aukštąsias. Sąmoningai stiprinamas susidomėjimas tautosaka. Kam gi? Tautosakos žmogus turi pažinti tautos charakterį, papročius, pasakas, reagavimą į aplinką, žodžiu, visa, kas dar Herderio buvo pavadinta tautos siela. Per tautosaką jis turi susigyventi su pačia tautos praeitimi: įsijausti į

jos galvojimo, jausmo būdą, suprasti jos idėjas bei nusi-  
teikimus. Per tautosaką jis turi nujausti tautos ateities kelius  
ir juos tiesti, atsižvelgiant į ligšiolinius tautos charakterio  
pagrindus. Šitokiu būdu išlaikomas dabarties ryšys su praei-  
timi ir ateitimi. Dėl to vokiečiai, kurie taip mėgsta viską sis-  
temingai suformuluoti, vidurinėms mokykloms skirtose  
„Richtlinien“ 1925 skelbia: „Tautosaka žemesnėse ir aukš-  
tesnėse klasėse nori suartinti mokinį su tėviške, o per ją ir su  
tėvyne. Tautosakos pagrindas yra gyvoji, ne iš knygų išmok-  
toji, o iš stebėjimo, pergyvenimo pasemtoji tautosaka. Tėviš-  
kėje ir iškylomis į tolesnes apylinkes mokinys jauja į gentį,  
kiek ji pasireiškia kalba, žodžio kūryba, drabužiais ir valgiais,  
ypatingu tam tikrų gyvulių ir augalų vertinimu, vardų davimu,  
sodybų ir namų formomis, teise papročiais, iškilmių ir gedulo  
apeigomis, visokiais prietaisais...“ (Cit. *Handbuch der Er-  
ziehungswissenschaft*, IV. 2, 394 psl.).

Šitokiu būdu tautosaką norima padaryti ne atšalusiu  
lavonu, kurį mokslininkai skrostų ir analizuotų, bet ir gyvąją  
mokomąją bei auklėjamąją medžiagą mokykloje. Tai yra ne  
mažiau garbingas ir ne mažiau sunkus tautosakos darbas,  
kaip jos rinkimas ar mokslinis tyrinėjimas.

Kaip su tautosakos medžiaga dorotis mokykloje, kad  
šitas tautosakos mokymo tikslas būtų pasiektas — turėtų  
būti šio rašinio uždavinys. Tačiau šitaip suformulavus temą,  
tektų daugiausia kalbėti apie tautosakos dėstymo metodus.  
Pranešimas tikėtų tada tiktai mokytojams — ir tai ne visiems.  
Atsižvelgiant vis dėlto į skaitytojų magesnį kontingentą,  
uždavinys tenka pasirinkti bendresnis. Būtent, kaip tau-  
tosakos skaitytojas, vis tiek ar jis būtų mokinys, ar moky-  
tojas, ar šiaip šviesuolis, turi elgtis, kad jis tautosakoje  
pajustų plazdančią tautos dvasią ir su ja suaugtų.

## I

Ir tam, kuris tautosaką dėsto, ir tam, kuris šiaip tau-

tosaka nori grožėtis, — pirmas reikalavimas — nepersikrauti medžiagos. Principas tas pats kaip ir su knygomis: reikia skaityti ne geras knygas, o tik geriausias. Per dideli tautosakos kiekiai virsta balastu. Jo negali nei vaiko nei suaugusio vaizduotė ir atmintis pasisavinti.

Tautosakos medžiaga tenka pasirinkti tik ta, kuri yra vertinga a) etiniu, b) tautiniu, c) estetiniu atžvilgiu. Šiandien nebe šviečiamojo amžiaus laikai, kad nepripažintume tautosakai tų trejų vertybių. Bet ir nebe romantizmo laikai, kad visoje tautosakoje galima būtų žavėtis etiketiniu tamsumu, tautos dvasios žymėmis, grožėtis idėjos realizavimo formomis. Yra daug menkavertės, tuščiaidurės tautosakos, kaip ir menkaverčių knyginės literatūros veikalų, kaip ir pačių žmonių. Tenka išsirinkti tik geriausią. Etiškai dažniausiai vertingi yra padavimai, arba vadinamosios sakmės; jau po jų eis pasakos. Mažiausia etinio taurumo dainuškose.

Ir tautos dvasiai pažinti ar pajauti geriau dera tie patys padavimai, nekaip pasakos, nors mūsų mokykloje ir gyvenime jie yra labai nustumti už pasakos. Tiesa, ir pasakos nevienodai turi tautinio ar lokalinio kolorito. Daugiau jo pasitaiko vadinamose realistinėse pasakose.

Skaitytojo ar mokytojo pasirinkimas turėtų užkliūti už tų padavimų, kuriuose atsispindi a) padavimo kūrėjų santykiavimas su antgamtinėmis, metafizinėmis būtybėmis, b) su gamtos reiškiniais (medžiais, gyviais), c) su istoriniais bei vietovininiais reiškiniais (ežerų, kalnų atsiradimais, pilių statymu), d) su mirusiais protėviais, kitaip sakant, su vėlių pasauliu. Šitie reiškiniai jaudino visų tautų žmones. Visose tautosakose atsispindi žmogaus santykiavimas su jais. Tačiau kiekviena tauta santykiauja saviška forma: savaip įsivaizduoja tas būtybes, savaip sutvarko savo santykius su jomis. Čia ir atsiskleidžia tautos fantazijos pajėgumas ir lakumas, ar paprastumas ir nuosaikumas. Atsiskleidžia tautos moralės

taurumas ar palaidumas. Atsiskleidžia estetiškas skonis, parenkant žodį, sukuriant vaizdą ar liaudies statyboje — liniją, plokštumą.

Jeigu tik prieinama, jeigu medžiaga leidžia, paralelė su kitų tautų liaudies kūryba dar labiau išryškina ir savosios tautos charakterį, ir ideologiją, ir estetinį skonį. Kuklutiis štai pasakos pavyzdys: lietuviškoje pasakoje apie Jonuką ir Elenutę (J. Basanavičius, *Lietuviškos pasakos įvairios*, III, 29 nr.) — Jonukas, paverstas aviniuku, šaukiasi į seselę:

Oi, Onute, oi sesele,  
ketin mane ponas piauti.  
Jau peilelį pagalando  
Ir geldelę pamazgojo.

Avinėliui pabaigus, atsiliepė jūrose balsas:

Oi, Jonukai, oi broleli,  
Pasakykie savo ponui,  
Tegul mezga šilkų tinklą,  
Tegul meta ant jurių,  
Pagaus dimną žuvelę

O rusiškame tos pačios pasakos variante:(1)

Elenut, sesele mano,  
Išplauk, išplauk į krantelį.  
Dega ugnys kaitrios kaitrios,  
o katilai kunkuliuoja,  
Peilius tekina rištuosius,  
Žada mane jie papiauti!

Lietuviškame variante — kiek paprastos, kuklios mažo maštabo dvasios: peilelis, geldelė... O rusiškame — jau didelio maštabo, plačių užsimojimų, dinamizmo.

Panašiai atrenkam iš daugybės medžiagos ir dainas, tik pačias charakteringąsias, kurios parodytų žmogaus santykius su dievybe, su gamtos reiškiniais, žmogaus santykius

su darbu, kuris yra fizinės ir dvasinės egzistencijos šaltinis; su šeimos sudarymu, su mirtimi. Tai yra vėl apskritai žmogiškieji reiškiniai. Juos tenka išgyventi visų tautų, visų kultūrų žmogui. Tačiau jie parodo, su kokiais nusiteikimais kiekviena tauta priima tuos gamtos reiškinius, su kokiais vaizdiniais ir garsiniais paveikslais juos išreiškia. Juk ta pati populiarioji „Mėnuo saulužę vedė“ yra ir latvių dainynuose, ir, A. R. Niemio teigimu (*Mūsų tautosaka*, VI, Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai, 1932, 259 psl.), greičiausia iš latvių į Lietuvą atkilusi, o vis dėlto, kokis vaizdo ir charakterio skirtumas: lietuviškam variante Saulė, Mėnesio pamesta, viena sau dirba, kenčia, tik širdis pilna liūdnumo, o latviškam variante Saulė daug aktyvesnė, pasakytum piktesnė — ji botagu muša Mėnesį. Tas pats net su mįslėmis. Jos yra labai tarptautinis padaras, o vis dėlto formoje atsispindi kokis nors, jei ne tautos, tai bent epochos charakteris. Pvz.: kas daugiausia galva dirba? (Jautis). Šitos formos mįslė šiandien negimtų. Ji tegalima tokioje epochoje, kurioje buvo jaučiais ariama. Koks skirtingas dviejų tautų įvaizdis apie kiaušinį: Ein Fäschchen mit zweierlei Bier = Pramuši ledą, randi sidabrą, pramuši sidabrą, randi auksą. Arba vėl: tėvas negimęs — sūnus pražilęs (dūmai); estai apie dūmus kitokėsniį vaizdą sukūrė: tėvas ginkluojas, motina ginkluojas, o sūnus jau už pusės pasaulio... O estetiniu atžvilgiu — kaip grakščiai kondensuotais kontrastais sukūrė lietuvis laikrodžio mįslę: eina, o be kojų; muša, o be rankų. Vokiečiui tuo tarpu reikėjo ilgesnės ir gramozdiškesnės, nors ir eiliuotos formos:

Ich armer Soldat muss Schildwach stehn,  
Hab keine Füße und muss doch gehn,  
Hab keine Hände und muss doch schlagen:  
Wer kann mir dieses Ratsel sagen?

Arba koks lietuviškas ir kondensuotas, palyginus vėl su vokiškuoju:

Eins sind wir zwei,  
Und wenn wir uns zusammen fügen,  
Entzwein wir alles,  
was wir kriegten.

Lietuviškai: Du galu, du žiedu, per vidurį vinis (žirkklės). Taigi išvada: mažesnis medžiagos kiekis, o didesnis įsižiūrėjimas, ieškant etinių, tautinių, estetinių vertybių ir jas išgyvenant, yra pats tikrasis kelias tautosakininkui grožėtis. Jis dar aiškesnis, kada nušviečiamas bent maža kitos tautos analoginio motyvo paralele.

Čia pat reikia pastebėti, kad šitas kelias mums dar gana sunkus. Neturime dar rinktinio nei padavimų (sakmių), nei pasakų, nei dainų leidinio specialiai mokyklai ar visuomenei. Tenka dar pačiam mokytojui ar šiaip tautosaka besidominčiam rankioti ir klaidžioti. Netrukus Lietuvių tautosakos archyvas įstengs bent iš dalies šitą spragą užkišti.

## II

Norint su tautosakos dvasia susigyventi, neužtenka ją domėtis tik mokykloje ir tik tomis valandomis, kuriomis specialiai yra tautosaka dėstoma. Tačiau visai čia nereikalaujama daugiau valandų mokykloje tautosakos dalykui. Vokiečių tautosakos metodininkas Adolfas Bachas (*Handbuch der Erziehungswissenschaft*, IV. 2, 391 psl.) net aiškiai formuluoja: „Tautosaka ir jos nagrinėjimas turi būti ne dėstomasis dalykas, bet tiktai vedamoji idėja, kuri persunktų ir kitų dėstomųjų dalykų medžiagą“.

Šiame teigime teisinga viena mintis: būtent, tautosaka reikia domėtis ne tik mokykloje, ne tik lietuvių kalbos pamokose. Tautosaka gali būti tinkama medžiaga ir kitų dalykų mokantis ar mokant. Imkim konkrečiais pavyzdžiais. Štai istorijos pamokoms gali būti panaudota padavimų

medžiaga, istorinės dainos. Padavimas yra poetinė istorija. Apie Vilniaus pilies statymą, apie Kęstutį, apie Vytautą — mokykloje einama ne tik sausi istoriniai faktai, bet ir jų padavimai. Ir tie dalykai einami ne būtinai kalbos, o net geriau istorijos pamokoje.

Gamtos ar higienos mokslo medžiagoje gali rasti iliustracinės vertės padavimai apie augalus, apie gyvius, liaudies medicinos pastebėtos medikamentų ypatybės.

Kraštotyrai neabejotinai svarbios yra žinios, kurias duoda jau medžiaginė folkloristika.

Netgi religijos pamokoms tautosakos medžiaga išnaudotina: religinės legendos, šventosios giesmės, religinės tradicijos su giedojimais vakare, šventadienio rytą, su rarių ėjimu, didžiųjų švenčių papročiais. Juk čia pasirodo tautos santykiavimas su dievybe. Galbūt tas santykiavimas atrodys primityvus, naivus savo formomis, bet jis parodo nuoširdžią tautos dvasią. Tą pačią dvasią modernusis žmogus galės reikšti naujomis formomis, tačiau jisai pajus, kiek iš esmės jis artimas yra tėvų, sentėvių dvasiai.

Taigi išvada: tautosaką bedėstantiems ir tautosaka besidomintiems tautosakinė medžiaga reikia kiek kur galint panaudoti ir kituose mokomuosiuose dalykuose.

Jeigu lietuvių kalbos būtų mokoma ar mokomasi tik mokykloje, tik per lietuvių kalbos pamokas, o kitose pamokose ar visuomenės gyvenime kalbos visai nebūtų paisoma, — vaisiai būtų nedideli. Mokinsys dėl to ligi šiol dažnai su lietuvių kalbos mokėjimu ir šlubuoja. Jeigu dažnai gimnaziją bebaigęs jaunuolis nesugebės prisiminti prozos padavimų ar keliolikos dainų, jeigu nemokės pavartoti savo kasdieninėje kalboje tautosakiškai vaizdingų patarlių, tai priežastis dažniausiai bus ta, kad su šiais tautosakos turtais bus tekę susidurti tik per tautosakos pamokas.

### III

Tautosaka, kaip ir kiekvienas dalykas, pasisavinama sąmoningai ir nesąmoningai. Nesąmoningai pasisavinama tada, kai gyvenama aplinkoje, kurioje yra apsiečiai tautosakinės dvasios. Niekas anksčiau specialiai vaikų nemokė nei pasakų nei mįslių, bet jie daugiau už mus mokėjo: aplinkui save jautė jie visur tautosaką.

Sąmoningai tautosaką pasisavinant, jau pradedama ji intelektualiskai analizuoti, lyginti, dėsnių ieškoti. Normalioje tautosaka domėjimosi eigoje turi būti einama nuo nesąmoningo prie sąmoningo tarpsnio. Bet svarbu to sąmoningo intelektualinio tarpsnio neapsunkinti. Per ankstyvas intelektualinis tautosakos nagrinėjimas užmuša jaunam žmogui tautosakos fakto gyvybę, atima visą jo aromatą. Vokietis Böhmas su ypatingu aštrumu pasisako prieš tuos, kurie iš vaiko nori padaryti mokslininką folkloristą: „Kas pradinėje mokykloje pasakas ir dainas analizuoja ir papročiuose bei tradicijose preanimistinių pėdsakų ieško, tas veikia taip, kaip šalna gegužės mėnesį“. Dėl to pradinės mokyklos amžiuje ir tenka palaikyti spontanišką, nesąmoningą, emocinį tautosaka domėjimąsi. Žaidime, dainoje jis turi rasti savo dinaminei prigimčiai išraišką. Mįslėmis galima nejučiomis plėtoti jo gyvenimišką pastabumą ir orientaciją. Užtenka, kad su tais dalykais jis susipras, juos pasisavins. Jaus iš jų tam tikro pasitenkinimo.

Tik su vidurinės mokyklos amžiumi palaipsniui gali eiti pamažu jau mokslinis tautosakos aiškinimas, nagrinėjimas. Nesitenkinama vienu emociniu tautosakos išgyvenimu. Jo protas skatinamas suprasti tai, ką mes anksčiau pavadinom tautos dvasia. Tautosakoje vokiečių vidurinių mokyklų programos su „Richtlinien“ net pabrėžia, kad aukštesniosiose klasėse turi būti duodama suprasti psichologinė vokiečių tautos struktūra.



Tačiau su intelektiniu gilinimusi į tautosaką ir vidurinės mokyklos amžiuje turi eiti aktyvus mokinio įsitraukimas tautosaką stebėti, rinkti, o tik paskui tyrinėti. Stebėti papročius, stebėti liaudies statinius, statulas, kryžius, giedojimo, pasakojimo būdus yra puikūs uždaviniai ir rašiniams ir mokykliniams pasikalbėjimams ir net įscenizacijoms. Jie lavina ir pastabumą, ir orientaciją, ir sugebėjimą galvoti ne mažiau kaip, pavyzdžiui, įrodinėjimas<sup>4</sup> patarlės, kurios tiesa ir, be to, visiems aiški.

Šitas kelias mokykloje pririš žmogų prie tautosakos, padės jam suprasti visą tautosakos gilumą, atskleis vadinamąją tautos dvasią, padės net save patį pažinti. Pati tautosaka nebus užmiršta su išėjimu iš mokyklos. Pats sunkusis tautosakos rinkimo organizavimas turės didesnę pateisinamąją pagrindą — tautosaka bus ne tik mokslui, bet ir gyvenimui.